

Hrad (zřícenina) Falkenstein, Dol. Rakousko.

Předběžná zpráva o aktivitách v letech 1990–1995

Johannes - Wolfgang Neugebauer, Wien
Fridrich Parisch, Poysdorf

1. Úvod

Přestože hrad Falkenstein patřil k nejvýznamnějším pohraničním pevnostem, bylo dosud jen málo příležitostí k jeho výzkumu. K dispozici je plán od O. Kreutzbrucka z dvacátých let, který je sice detailní, ale v měřítku nepřesný. Ve své vlastivědné práci o obci Falkenstein (str. 72 ad.) podává H. Wolf popis jednotlivých částí hradu. Soubor poznatků o lokalitě je v práci J.-W. Neugebauera „Wehranlagen und Grabhügel im pol. Bezirk Mistelbach“ z roku 1979 (str. 35 ad.).

Od roku 1985 se realizuje snaha o zpřístupnění hradu pro veřejnost. S přípravnými pracemi se započalo za spoluúčasti obce Falkenstein, současného vlastníka hraběte Jiřího Thurn-Vrintse a F. Parische. Nejdříve se podařilo roku 1990 znovu zprůjezdit od 19. stol. zazděnou bránu a vyřešit přístup a příjezd do dolního nádvoří. V letech 1991 - 1992 se prováděly zajišťovací práce. Mezitím se oživila činnost Spolku pro uchování hradní zříceniny Falkenstein, jehož úkolem je koordinovat všechny práce z turistického a vědeckého hlediska tak, aby probíhaly podle směrnic Spolkového památkového úřadu. Od srpna 1992 na lokalitě provádí výzkum Oddělení pro archeologický výzkum Spolkového památkového ústavu. Jeho úkolem je výzkum pravěkého výšinného sídliště na hradním skalisku a výzkum stavebních prvků jedné z nejvýznamnějších středověkých pevností Rakouska.

2. Historie vlastnických poměrů

Držitelé hradu se měnili, tak jak se měnili držitelé panství Falkenstein. Od poloviny 12. do konce 13. stol. se jednalo o zeměpanské léno a od té doby až do roku 1571 o zeměpanské zástavní panství. Toho roku přešlo totiž panství a hrad do majetku Trautsona, který zastával úřad nejvyššího komořího. Po Janu z Trautsona (zemřel 1589) následuje jeho nejstarší syn Pavel Sixt, oblíbenec Rudolfa II., zastávající nejvyšší úřady a povýšený roku 1598 do dědičného hrabství. Panství Falkenstein se tak stalo svobodným hrabstvím. Roku 1775 zemřel majitel panství Falkenstein a Poysbrunn kníže Jan Vilém Trautson bez mužských potomků. Po dlouhých dědických sporech přešla panství na synovce zemřelého Karla z Auerspergu, který roku 1799 prodal obě panství za 300.000 zlatých svobodnému pánu Janu Baptistovi z Bartensteinu. Po smrti jeho syna Karla roku 1847 zdědila jeho majetek manželka Evženie, která se roku 1850 provdala za c. k. komořího Maxe Josefa, svob. pána Vrints-Berberische z Treuenfeldu, který byl roku 1860 povýšen do hraběcího stavu.

Když roku 1974 zemřela hraběnka Vrintsová, dědil po ní její adoptivní syn Jiří hrabě Thurn-Vrints. Právě díky jeho iniciativě je umožněna snaha o využití hradní zříceniny nejen pro kulturní účely, ale i pro vědecký archeologický výzkum.

3. Stavební historie

Pro hrad Falkenstein je k dispozici jen málo písemných pramenů, a to ještě až z poměrně pozdní doby. V první zprávě z roku 1379/80 předává vévoda Albrecht III. svému hofmistrovi Janovi z Lichtensteina panství Falkenstein. Tehdy vznikl pravděpodobně i příkop obklopující zvětšený hrad. Jan z Lichtensteina držel hrad až do roku 1395. Další zprávy jsou až z 16. stol. R. 1533 obdržel Sebastian z Rempflingen 1000 rýnských zlatých na přestavbu. Při prodeji hradu r. 1571 bylo provedeno jeho ocenění a pořízen inventář, z něhož vyplývá, že také poslední držitel Jan z Fünfkirchen obýval hrad i se svou rodinou a čeledí. Jednotlivé místnosti nelze lokalizovat s výjimkou místnosti na věži a kaple. Zpráva oceňovací komise tvrdí dále, že zámek je docela dobře postaven a že zde nejsou žádné stáje. Dále ze zprávy vyplývá, že těsně před zámek je hospodářský dvůr patřící k hradu. Dnes již tento dvůr není patrný. Stával patrně na cestě k hradu, a to asi severozápadně od hradu v místech, kde se před časy vyskytovalo velké množství kamenů pocházejících asi ze základů tohoto dvora. Pravděpodobně byl zničen při bojích o hrad roku 1645.

Když roku 1600 Pavel Sixtus Trautson upadl na dvoře Rudolfa II. v nemilost, stáhl se na Falkenstein. Jeho velké bohatství mu dovolilo provést zde rozsáhlé změny. Měl přece od císaře právo razit mince. Na Falkensteině zřídil mincovnu. Jemu vděčí Falkenstein za poslední velké zvětšení do současného stavu.

Za švédské okupace v letech 1645 - 1646 byl hrad poškozen, ale rozhodně nebyl zničen. V druhé polovině 17. stol. sloužil hrad jen jako útočiště, a to v souvislosti s tureckým nebezpečím. Země tehdy nebyla vůbec jistá před vpádem povstalých Uhrů. Zpráva z r. 1690 uvádí, že hrad byl označen za útočiště pro svoji velkou rozlohu a dobrou studniční vodu. Naproti tomu je uváděna jen jedna dobrá cisterna. Nevíme, zda v této době obyvatelé z okolí využili Falkensteinu jako útočiště, ale každopádně tehdy skončila úloha místa jako opevněné lokality. Hrad zanikl nejen proto, že nebyl opravován, ale také proto, že dlouho sloužil jako kamenolom. Kolem roku 1820 byla hradní brána až na průchod pro pěší zazděna a odvoz stavebního materiálu byl znemožněn (obr 2, 3).

4. K dosavadním archeologickým výzkumům

Od 18. stol. byly budovy hradu systematicky demolovány. V té době vznikly mohutné vrstvy suti zakrývající nejen základy, ale také nadzemní zdivo často až do výšky dvou až čtyř metrů. Úkolem čtyř dosavadních výzkumných kampaní provedených F. Parischem v letech 1992 - 1995 bylo odkrytí a zdokumentování hradního sklepa a dále brány a vjezdu z druhého nádvoří k hornímu hradu. Současně byl zpracován předběžný půdorysný plán (obr. 1).

Během prvního zvětšení hradu byla využita přírodní jeskyně ve vápenci (nadmořská výška 415 m, celková délka 30 m). Hlavní prostor vysoký až 2,7 m obsahuje dva skalnaté pilíře a na severovýchodě pokračuje asi 7 m dlouhou chodbou. Jeskyně byla ve 12. stol. uměle zvětšena a byla používána asi jako zásobárna, pro což svědčí i zlomky keramiky. V 16. stol. byly chodby obezděny cihlami a přístup opatřen schody (nález tříkřejcaru Pavla Sixta Trautsona z let 1548 - 1621).

Nad nepravidelným skalním výběžkem, který byl upraven jako příjezdová rampa, se dochovala u brány nejstarší hradba, z níž jsou patrné pískovcové kvádry. Bránová věž byla postavena koncem 14. stol. V okolí vstupu byl v malé prohlubeni nalezen malý depot ze střední doby laténské, sestávající ze tří nožů, hrotu, dvou svorníků, tordované rukojeti a dvou hliněných přeslenů. V roce 1995 byla prozkoumána druhá polovina příjezdové rampy a dr. R. Koch z Ústavu pro dějiny umění provedl v rámci stavebně-historického průzkumu výzkum hradeb.

5. Předběžný popis lokality (viz plán)

1. Hradba, cimbuří

Tato zeď je nejstarší částí prvního kamenného hradu. Sestává z pískovcových kamenů opracovaných na vnější straně. Jejich původ není znám. Zeď je 1,25 - 1,35 m silná a byla postavena tak, že na vnější i vnitřní straně byly postaveny pískovcové kameny, mezi nimiž je lité zdivo. Tento způsob zdění je znám z 11., ale také z 12. stol. Hradba vysoká 8 až 12 m byla na koruně opatřena cimbuřím. Další stavby z první fáze nejsou známy.

2. Hradní brána - nejstarší vstup

Vstup byl přes úzký skalnatý výběžek. Dnes jsou poznatelné jen zbytky pískovcové hradby. V průběhu třetího zvětšování hradu na konci 14. stol. byla na tomto místě postavena věž, z níž jsou patrné otvory pro závory.

3. Skalní sklep

V době prvního zvětšení hradu byla na tomto místě odstraněna nejstarší hradba a při té příležitosti se přišlo na přírodní jeskyni, která byla ve 12. stol. zvětšena a využívána jako sklep pro ukládání zásob. Z 16. stol. pocházejí cihlové přístavby.

4. Klenutá místnost

Při prvním zvětšování hradu byla ke stojící hradbě přistavěna klenutá místnost, která podle způsobu provedení patří do první poloviny 12. stol.

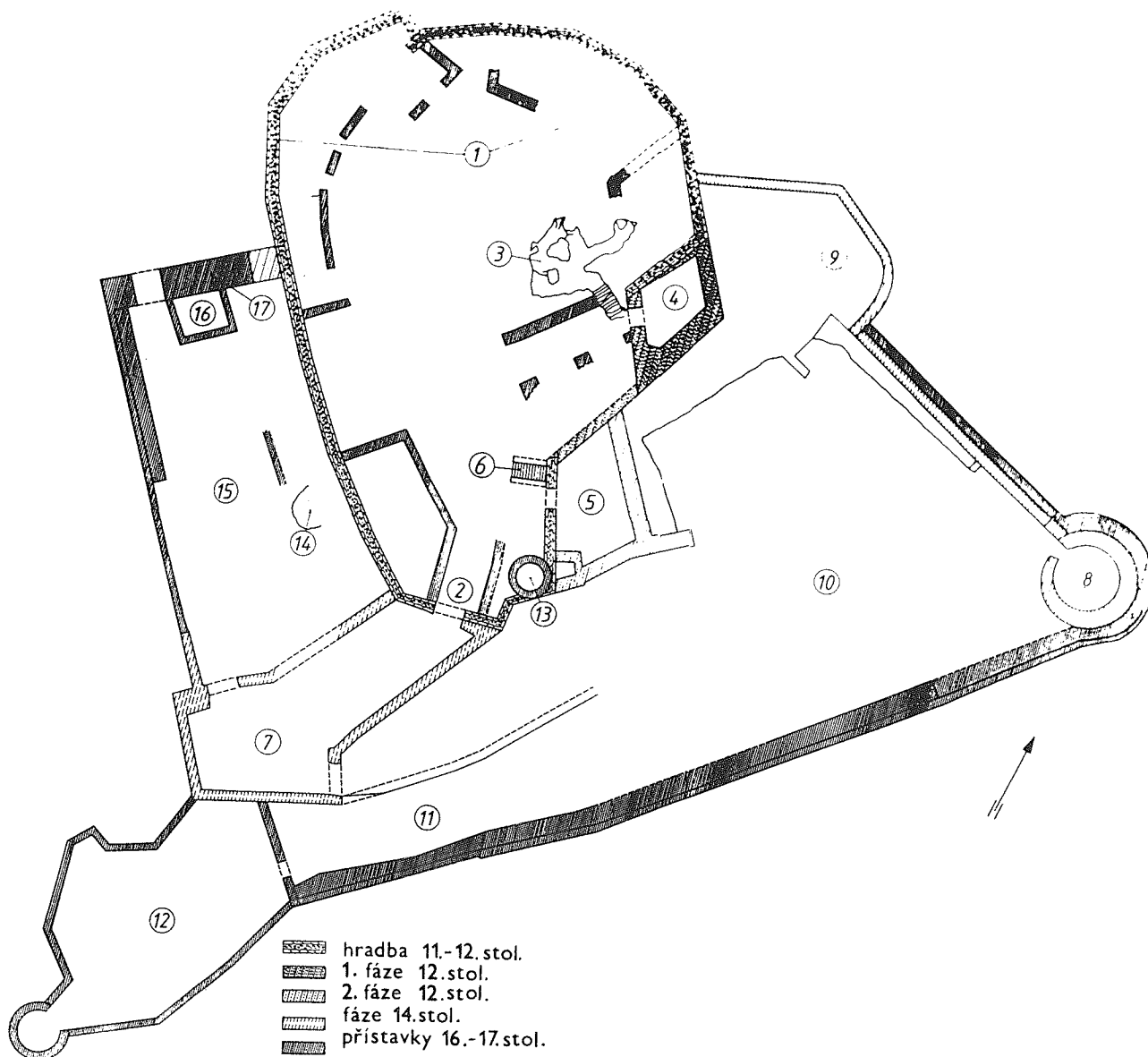
5. Palác

Tato trojpodlažní budova patřící do druhé stavební etapy románského hradu byla přistavěna k nejstarší hradbě. Jedná se o stavbu se sklepem, sálem a komnatami. Vnější zdi jsou dochovány až po střechu a jsou na

nich patrný otvory pro lešení typické pro 12. a 13. stol. Počátkem 16. stol. byla v rytířském sále zbudována pozdněgotická kaple. Podlaha je dnes pokryta 2 m mocnou vrstvou suti.

6. Velká klenutá místnost

Nachází se v přízemí paláce a sloužila jako obydlí čeledi. Tato místnost je 13 m dlouhá, 5,5 m vysoká a 6 m široká. Podlaha byla z dusaného jílu. Dnes se zde nachází muzeum.

Obr. 1. Celkový plán.

7. Druhé nádvoří s velkou hradní bránou

Předbrání vzniklo koncem 14. stol. a sloužilo k zlepšení obranyschopnosti hradu. Před druhou bránou byl 4 m hluboký příkop. Druhé nádvoří bylo obklopeno hradbou nesoucí původně dřevěné podsebití, které se samozřejmě nedochovalo, ale zůstaly po něm otvory pro dřevěnou konstrukci a hrotité ukončení hradby.

8. Věž se štítovou zdí

Úkolem této věže bylo chránit od jihu hradní palác. S hradem byla spojena mohutnou, 8 m vysokou štítovou zdí. Způsob zdění nasvědčuje tomu, že tato věž byla zbudována ve 14./15. stol.

9. Okrouhlá bašta

Spojení mezi zdí (8) a hradbou (1) zajišťovala okrouhlá bašta, jejíž původ je patrně v 15. stol. Po zničení v bojích v 17. stol. byla opět obnovena a opatřena klíčovými střílnami.

10. Velké nádvoří

Toto nádvoří, mající plochu 3 200m², vzniklo zbudováním 90 m dlouhé a u paty 4 m široké a 15 m vysoké hradby. Nové výzkumy dr. R. Kocha ukazují, že tato hradba byla zbudována současně s věží (8). U paty věže je patrná brána. Na východní straně stávala třípodlažní budova, z níž se dochovala jen vnější zeď. Vnitřní zeď padla za obětí těžbě kamene v 18. stol.

11. Útočištná chodba

Tato chodba vedla do 16. stol. z vnitřního hradu do příkopu.

2. Předsunuté opevnění „Rosengarten“

Toto opevnění vzniklo při poslední výstavbě hradu v 16. stol. Mělo dvě malé branky, dovolující kratší spojení hradních obyvatel s farním kostelem.

13. Věž kaple

Zdi této věže, sloužící jako zvonice, mají sílu jen 50 - 70 cm. Uvnitř jsou patrné točité schody z pískovce. Dosud je patrna konstrukce zvonové stolice.

14. Cisterna

Cisterna zajišťovala vodu pro hrad a byla plněna povrchovou vodou ze střech. Vznikla asi již ve 14./15. stol. V té době byla obklopena zvláštní zdí, protože se nacházela vně hradu.

15. První nádvoří

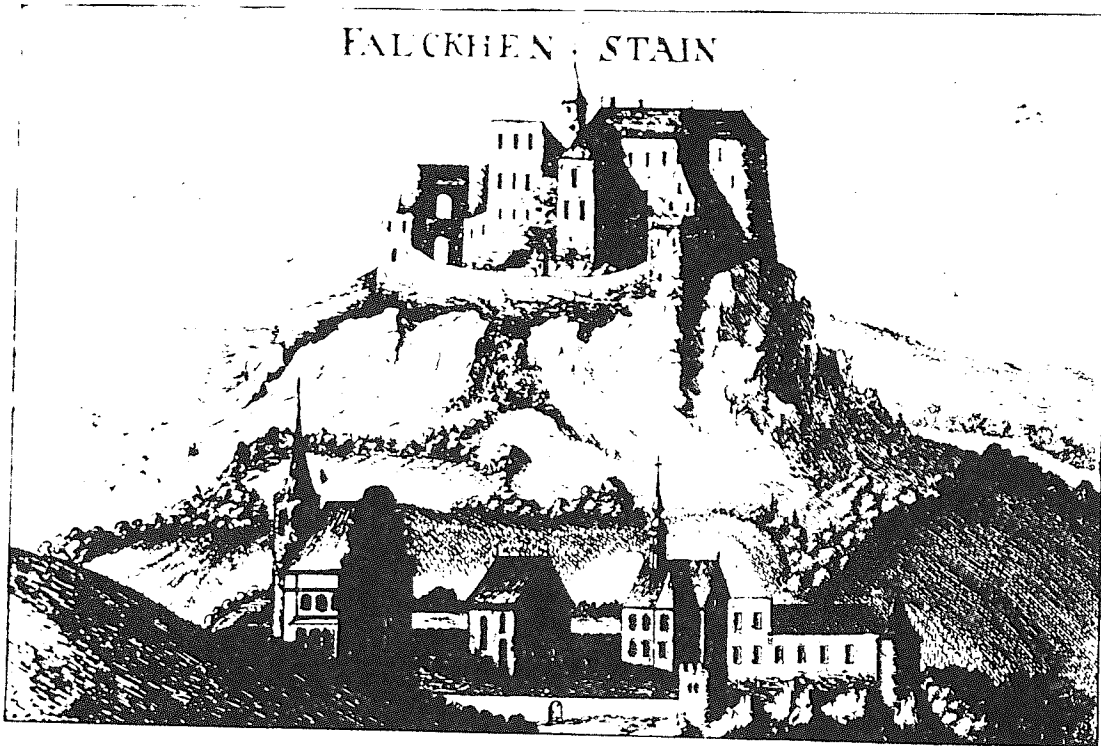
První nádvoří vzniklo, stejně jako velké nádvoří, připojením příkopu a zbudováním štítové zdi (17) v 16. stol.

16. Strážní domek u brány

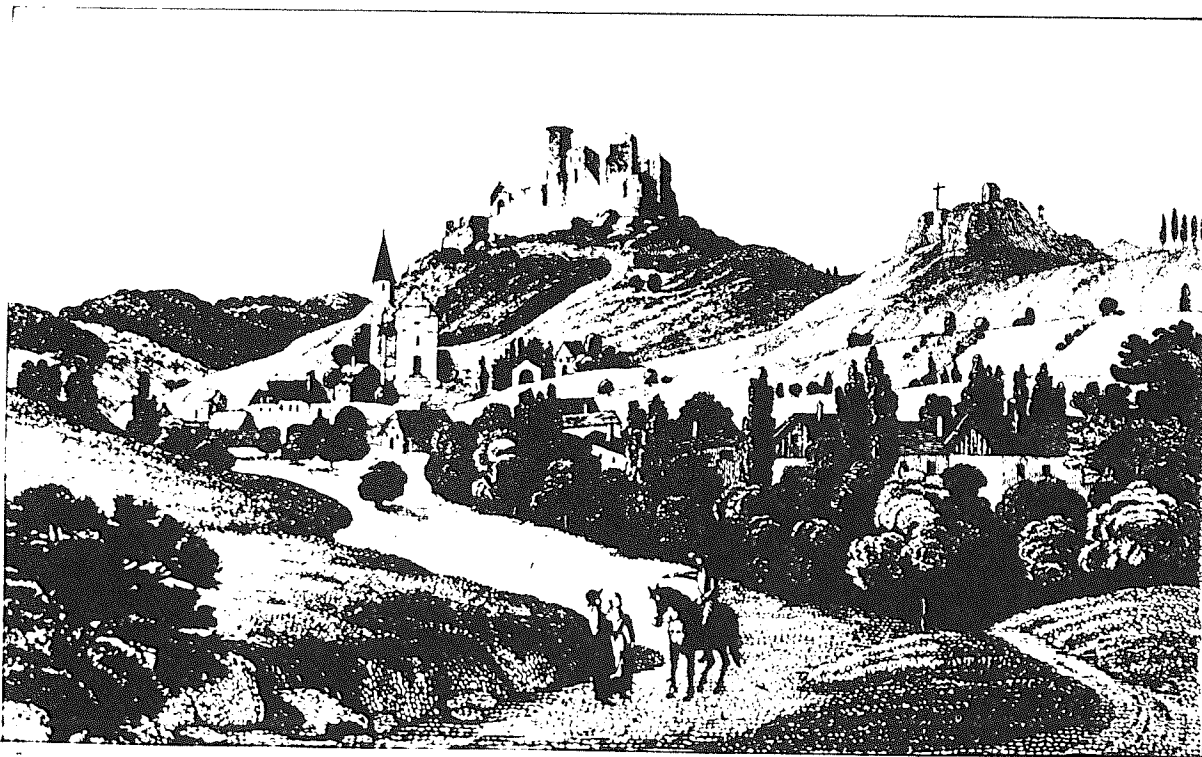
Tato budova měla klenbu, jejíž stopy jsou ještě patrné na štítové zdi.

17. Štítová zeď se stanovištěm děla - první hradní brána

Hradba široká 3,6 m byla vybavena postavením pro dělo a podsebitím s klíčovými střílnami. Na vnější straně jsou patrné kontury renesančního portálu. Podle visitačního protokolu z roku 1690 byl zde i padací most vedoucí přes příkop, z něhož dnes již není nic patrné. Od roku 1830 byla brána zazděna a hrad byl přístupný jen pěším.

Obr. 2. Rytina z r. 1672 (G. M. Vischer)

Falkenstein.

Obr. 3. Rytina z r. 1832 (F. X. Schweinhordt)

Literatura:

- Hartmann H. a W. 1994: Der Felsenkeller (6847/19) in der Burgruine Falkenstein im Weinviertel, Höhlenkundliche Mitteilungen des Landesvereines für Höhlenkunde in Wien und NÖ, 50-6, 101 ad.
- Neugebauer J.-W. 1979: Wehranlagen, Wallburgen, Herrensitze, sowie sonstige Befestigungen und Grabhügel der Urzeit, des Mittelalters und der beginnenden Neuzeit im pol. Bezirk Mistelbach, Wien.
- Neugebauer Chr. a W. 1992: Falkenstein, Fundberichte aus Österreich 31, 530.
- 1993: Falkenstein, Fundberichte aus Österreich 32, 784.
- Parisch F. 1995: Führer durch die Burgruine und durch die Baugeschichte der Burg Falkenstein, Poysdorf.
- 1995a: Hoch- und Spätmittelalter, in: J.-W. Neugebauer, Archäologie in Niederösterreich, Poysdorf und das Weinviertel, St. Pölten - Wien.

Zusammenfassung:

Burgruine Falkenstein, Niederösterreich: vorläufige Mitteilung über die Aktivitäten in den Jahren 1990-1995

Obwohl die Burg Falkenstein eine der bedeutendsten Festungen des Grenzlandes war, hat es bislang kaum ernsthafte Bemühungen gegeben, die Anlage zu erforschen.

Seit 1985 waren Bemühungen im Gange, die Burg wieder für touristische Veranstaltungen zu öffnen.

Seit August 1992 werden begleitend zu den Restaurierungs- und Revitalisierungsmaßnahmen laufend archäologische Untersuchungen von der Abteilung für Bodendenkmale des Bundesdenkmalamtes durchgeführt. Sie dienen in erster Linie der Erforschung der (befestigten) urzeitlichen Höhensiedlung auf dem Burgfels und der Bauforschung innerhalb einer der bedeutendsten mittelalterlichen Festungen Österreichs. Soweit sich derzeit sagen läßt, wurde die Burg Falkenstein in drei Etappen errichtet:

- 1) Die älteste, vermutlich Ende des 11. Jhts. entstandenen Hochburg mit ihren Erweiterungen im 12. und 13. Jht. Die bei den bisherigen Grabungen aufgefundenen Keramikbruchstücke des 10. und 11. Jhts. deuten jedoch schon auf eine frühere Nutzung des Felsens.
- 2) Die Wehrtechnische Erweiterung der Burg im 14./15. Jahrhundert.
- 3) Der Endausbau der Burg im 15./16. Jahrhundert.

Seit dem 18. Jht. wurde der Gebäudekomplex systematisch demoliert. Im Zuge der Steinräuberein entstanden meterhohe Schutt- und Geröllschichten, die heute nicht nur die Fundamentbereiche sondern auch aufgehende Mauerteile in einer Höhe von zwei bis vier Meter überdecken. Die bisher durchgeführten drei Grabungskampagnen 1992 - 1995 hatten zum Ziel, einen von F. Parisch entdeckten Felsenkeller, die Toranlage und die Auffahrt vom 2. Burghof zur Hochburg vom Schutt zu befreien und zu dokumentieren.

Während der ersten Burgerweiterung dürfte man auf Klüfte und eine Naturhöhle im Kalkgestein gestossen sein, dieschon im 11.-bzw. im 16. Jhdt zum genannten Felsenkeller adoptiert wurde.

Über eine schmale Felszunge, die als Auffahrtsrampe diente, gelangt man zum Burgtor der ältesten Ringmauer, von der nur Reste der Öffnung des Quadermauerwerkes aus Sandstein zu sehen ist. Ende des 14. Jht. wurde ein Torturm errichtet, von dem die Radabweiser und die Aufnahmelöcher für den Verriegelungsbalken erhalten sind. Im Zufahrtsbereich wurden im oberen Teil ein in den Felsen gearbeiteter Bewässerungsgraben und im unteren in einer seichten Eintiefung ein kleiner Depotfund der ausgehenden Mittelatenezeit entdeckt.